

З ІСТОРІЇ НАУКИ, КУЛЬТУРИ ТА ПОБУТУ

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ ПРО ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС СЛОВ'ЯН

Широко знаний як поет, Максим Рильський добре відомий також як учений — літературознавець, мовознавець, мистецтвознавець і, зокрема, як фольклорист. Адже недарма він довгий час очолював Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук України і був обраний академіком АН УРСР (1943) та АН СРСР (1958).

У науковому доробку М. Т. Рильського важливе місце займає фольклористика. У цій галузі він має більше двадцяти важливих наукових робіт, є автором або співавтором праць, що з'явилися в переважній більшості у видавництві Академії наук України, таких як «Сербські епічні пісні» (1947), «Героїчний епос українського народу» (1955), «Кобзар Єгор Мовчан» (1958), «Історичний епос східних слов'ян» (1958), «Українські думи і героїчний епос слов'янських народів» (1963) та інших. Крім того, за редакцією М. Рильського видано багато наукових і популярних праць про фольклор та різного роду збірників уснопоетичної творчості. Все це складає його вагомий внесок в українську фольклористику.

Серед фольклористичних праць Максима Рильського виділяються спеціальні дослідження і науково-популярні статті, присвячені героїчному епосові слов'янських народів. Взагалі народна героїка в художньо-епічному вираженні привертала його увагу і як поета, і як ученого-фольклориста.

Однією з перших фундаментальних фольклористичних праць М. Т. Рильського є публічна наукова лекція «Сербські епічні пісні», прочитана 1947 р. в Києві по лінії лекційного бюро управління у справах вищої школи при Раді міністрів України і видана цього ж року окремою брошурою. У ній з глибоким знанням справи дається оцінка сутності юнацьких, тобто героїчних, пісень сербського народу — «законної гордості сербів», якими захоплювалися Гете, Міцкевич, Пушкін, а з українських письменників Михайло Старицький і Леся Українка. Зокрема, Старицький у 1876 р. видав у Києві книгу «Сербські народні пісні» у своєму перекладі, а Леся Українка, як зазначає М. Рильський, «під впливом сербського епосу написала... геніальну поему «Віла-посестра», що є одним з підтверджень світового значення героїчних (юнацьких) пісень сербського народу.

Максим Рильський звернув увагу на те, що сербські героїко-епічні пісні М. Старицький називав думами, бо «вони справді мають чимало спільних рис і з нашими думами, і з російськими старинами, чи, за штучним терміном, билинами». Виконувались ці пісні переважно народними співцями-професіоналами, такими, «як і наші кобзарі та лірники». І ті й інші проходили «спеціальні школи» (тобто вчилися у народних майстрів співу й гри на відповідних інструментах). У сербських виконавців епічних пісень, як і в українських кобзарів та лірників, «так само була потаємна, професійна мова, що служила для заховання фахових чи то особистих

Максим Рильський. Фото, 1960.

таємниць». Нарешті, сербські епічні пісні, як і думи та билини східних слов'ян, мають дуже подібну поетику, що й зближує, за спостереженням М. Рильського, ці народнопоетичні твори. «Проте, — робить суттєве зауваження М. Рильський, — слід сказати, що всім своїм складом, напруженістю драматичної дії, густотою фарб, своєрідним, сказати б, повівом сербські епічні пісні становлять явище, яке виразно виділяється серед поезії інших народів». Цю думку він ілюструє на ряді переконливих прикладів, подаючи цілу низку сербських юнацьких пісень у власному досконалому перекладі.

М. Т. Рильський, окрім відзначеного, з науковим обґрунтуванням запропонував свою спробу періодизації сербського героїчного епосу, поділяючи його на п'ять періодів. При цьому він зробив таке зауваження: «Можлива, розуміється, і інша періодизація», що характеризує скромність і тактовність цього великого поета і талановитого вченого як людини.

У ряді інших фольклористичних робіт Максим Рильський

головну увагу звертає вже на східнослов'янський героїчний епос, насамперед українські думи та історичні пісні і їх зв'язки з уснопоетичним епосом російського та білоруського народів. У цьому відношенні особливо показовими є його «преамбула» (під назвою «Живе відображення історії») до Всесоюзної наради з питань епосу східнослов'янських народів, яку проводив у Києві в червні 1955 р. Інститут світової літератури АН СРСР разом з Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України, та «Заключне слово» на цій же нараді, а ще більшою мірою ґрунтовна наукова стаття «Героїчний епос українського народу».

У виступах на Всесоюзній нараді з питань епосу східнослов'янських народів М. Т. Рильський відзначив плідну роботу вчених по вивченню генези й розвитку епічної прози росіян, українців і білорусів, а саме билин, дум та історичних пісень. Їх історія «відбиває великий шлях» розвитку визвольної боротьби за краще майбутнє. «У цій боротьбі, — за словами М. Рильського, — народ завжди зберігав риси оптимізму, любові до вітчизни, високого героїзму. Ці риси яскраво відбилися в епічних творах східних слов'ян». Насамперед у героїчний епос вкладали трудові маси «всі свої почуття, весь свій життєвий досвід, розум і силу». У билинах, думах та історичних піснях, в образах їх героїв, як справедливо підкреслює М. Рильський, «відчуваєш подих народної історії з її прекрасними людьми, які дали рідному краю вірних синів, мужніх захисників рідної землі... Героїчний епос східних слов'ян широко охоплює дійсність, це — правдивий народний літопис життя».

Відзначаючи спільні риси героїко-епічної творчості українського, російського і білоруського народів, Максим Рильський наголосив на тому, що її традиції «йдуть із глибокої давнини — з часів Київської Русі», яку за

радянського періоду вважали «спільною колискою для трьох народів-братів». Безумовно, це не відповідає сьогочасним науковим висновкам, за якими, зокрема, витокі східнослов'янського героїчного епосу сягають не пізніше середини першого тисячоліття нашої ери. М. Рильський добре розумів, що «судьби и пути развития... русских былии и украинских дум — различны», як він заявив у заключному слові на Всесоюзній нараді з питань епосу східнослов'янських народів, хоча й говорив про це, зважаючи на обставини, приглушено. Однак навіть такі беззаперечні загальні твердження викликали у певної групи учасників думку про «диаметрально противоположный» характер висловлювань на цій нараді, що яскраво свідчить про ту атмосферу, в якій доводилося працювати українським

Бандурист Федір Жарко.
Фото А. Мельниченка. К., 1979.

фольклористам у радянський період. У передмові до збірника «Украинские думы. Перевод с украинского и примечания Г. Н. Литвака» (Сімферополь, 1958) М. Т. Рильський відзначив, крім високого героїчного пафосу і глибокого патріотизму, такі характерні риси українських дум, як «их реалистический характер, почти полное отсутствие сказочных элементов, фантастики». Це виділяє думи серед інших епічних творів слов'янських народів.

В узагальнюючій праці наукового характеру «Героїчний епос українського народу» (яка 1955 р. була випущена окремим виданням) Максим Рильський підсумував свої спостереження над українськими думами та історичними піснями і, зосібно, характером їх спорідненості з епосом болгарського, сербського і російського народів, насамперед з билинами, які він, за установкою того часу, називав лише російськими. М. Рильський відзначає, що «українські думи та історичні пісні мають незаперечні риси спорідненості з найдавнішими... російськими билинами київського та новгородського циклів», причому «першого (тобто київського циклу. — П. О.), само собою розуміється, особливо». І далі робить таке важливе зауваження: «Перекочувавши завдяки історичній долі на далеку північ і зберігши своє життя, знов-таки завдяки історичним умовам, до наших днів, билини досі мають ряд особливостей, зокрема пейзажних, що вказують на місце їх первісного зародження». Відзначаючи «різницю в часі походження російського билинного епосу та українських дум» і «різну їх історичну долю, — продовжує М. Рильський, — ми не можемо не визнати рис спільності в поезиці, в характері, в світогляді, притаманних цим творам народного генія».

З наведеного випливає, що М. Т. Рильський прекрасно розумів невідповідність стосовно билин означення «російські», особливо щодо билин київського циклу. Адже вони стали формуватися, як свідчить аналіз змісту билин про «старших богатирів», десь у середині або на початку другої половини першого тисячоліття нашої ери і в період Київської Русі досягли свого апогею, відбиваючи в першу чергу героїку цього часу, а також соціально-побутове життя древніх русинів-українців. Згодом з'явилися, оче-

видно, не без впливу билин київського циклу, билини новгородські, які й започаткували власне російський героїчний епос. Він же ввібрав, починаючи з XIV — XV ст., і український билинний епос, що був витіснений з колишньої метрополії Київської Русі новими, більш «мобільними» фольклорними жанрами, як висловився М. Рильський, «на далеку північ», «перекочував» туди «завдяки історичній долі», де поступово зрусифікувався у мовному відношенні, доживши «до наших днів» і зберігши «ряд особливостей», які й указують «на місце... первісного зародження» билин, тобто на стародавні українські землі. Ось чому українські билини, злившись з російськими, стали називатися лише російськими, хоча й зберігали ряд характерних особливостей свого стародавньоукраїнського походження. Це прекрасно розумів М. Рильський, та не міг сказати правди в умовах імперсько-більшовицького режиму, змушений був висловлювати її в завуальованій формі, про що свідчить хоча б вище наведена цитата. З цієї ж причини лише побіжно сказано (до речі відзначити, не без впливу М. Т. Рильського) про національну приналежність «восточнославянских билин, сохранившихся в русском фольклоре», у першому виданні «Программы курса «Литературы народов СССР» (Суми, 1978), а також у деяких наступних її виданнях-варіантах (Москва, 1981, 1987). Однак це для того періоду було неабияким ризиком. Тільки в наш час з'явилася можливість відкрито висловити правду про походження і національну атрибуцію східнослов'янських билин, які за традицією ще й тепер багато хто називає тільки російськими.

Отже, думки Максима Рильського про героїчний епос слов'ян науково виважені, в ряді випадків оригінальні й перспективні. Вони, засновані на глибокому знанні фактичного матеріалу, збагачують наші уявлення про народну героїко-епічну поезію слов'янського світу, переконують у її важливому міжнародному значенні, а також розкривають перспективи для подальшого дослідження ряду проблем цієї всесвітньовідомої народної поезії. В цьому й криється безсумнівна заслуга М. Т. Рильського як вченого-фольклориста.

Павло ОХРИМЕНКО

Суми

РАННІ КИЇВСЬКІ ГРАВЮРИ ТИПУ «НАРОДНИХ КАРТИНОК»

До пам'яток давньої української гравюри належать дереворізи, виготовлені друкарнею Києво-Печерської лаври у другій половині 1620-х років «Лаврські листки», «печерські аркуші», «листки з ксилографічними зображеннями» (під такими назвами вони згадуються в літературі) викликають художню і соціокультурну зацікавленість. З'явилися вони в період розгортання національно-визвольної боротьби в Україні. В ці роки Київ повертає собі втрачену з великокняжих часів роль загальнонаціонального, політичного та культурного центру. Образно-художні, сюжетні особливості «лаврських листків», форми їх соціального побутування додають істотні штрихи для поглиблення уявлень про духовно-естетичні потреби, світоглядні орієнтири української людності, пробудженої національно-визвольним рухом.

Аналіз художніх якостей «листоків» важливий для уточнення часу виникнення естампу в Україні й на східнослов'янських землях у цілому, виявлення визначальних стилістичних тенденцій розвитку всього тогочасного українського мистецтва, його ідейно-образного репертуару, іконографії тощо. Адже через воєнні лихоліття, конфесіональні конфлікти з тих часів (майже до кінця XVII століття) пам'ятки мистецтва з Наддніпрянщини, крім граверства, не збереглися. Становить інтерес питання авторства «листоків». З того періоду до нас дійшло обмаль відомостей про майстрів-образотворців, які працювали в Україні.